

MONOSTORI IMRE

„Világnézet” (Tizenkét levél)

A „TARKASÁG KULTÚRÁJA”

Németh László az 1928-ban a *Protestáns Szemlében* megjelent *Molnár Albert zsol-tárai és ritmikájuk* című tanulmányában főképpen arra a kérdésre keresi a választ, hogy a magyar művelődés utóbbi négy száz évében vajon mi volt az a leginkább élő „közös szellemi alap”, amely a hétköznapokban és a társadalmi különbségek figyelmen kívül hagyásával szellemi-lelki összeköttetést jelentett a magyarul beszélők – ha nem is teljes, de mindenesetre igen nagy körében. Szenci Molnár életműve is tanulság rá – fejtegeti itt Németh –, hogy ez a „közös szellemi alap” a protestantizmus volt, amely „minden-hova elért magyar könyv számba menő bibliájával és zsol-táiraival”. A magyar protes-táns népközösségnek ez az „alap” a legátfogóbb közös szellemi jegye: azaz *kultúrája*. Mert a kultúra – tárja föl, írja le ebben a tanulmányában először Németh László – „nem tudás, nem művészi produkció, hanem valami életet szabályozó elv, amely egy embercsoport minden tagjának belső mágnese, irányítója”. S még hozzáteszi: „Ilyen ér-telemben volt a görögöknek s franciáknak, s ilyen értelemben nincs ma minékünk kul-túránk.” (In: *Az én katedrám*. Bp. 1969. Magvető és Szépirodalmi. 98.)

Azt mondhatjuk tehát, hogy Németh László „kultúra” fogalma itt, ebben a ta-nulmányában születik meg a húszas évek végén, s ehhez a tényhez még hozzá kell ten-nünk azt is, hogy ennek a fogalomnak a lényegi tartalma már ekkor véglegesnek te-kinthető, azaz döntő pontjaiban nem változik a rögvest szóba kerülő harmincas évek folyamán sem.

Lássunk erre néhány példát.

A *Sznobok és parasztok*-vitában például ekképpen ír ugyanerről: „A kultúra nem ismerethalmaz, amelyet zsákolnak, tengelyen vagy hajón átszállítanak a szomszéd or-szágba. A kultúra egy nagy néptest életében kialakult szellemi és erkölcsi szokásjog: ízlés, etikett, gondolkozásmód, amelyben éppolyan otthonosan kell éreznünk magun-kat, mint a bőrünkben.” (*Magyarország*, 1934. márc. 29.) Ugyanebben az évben – tehát 1934-ben – néhány hónap leforgása alatt még háromszor tér vissza „kultúra” fogalmá-nak mélyítéséhez, csiszolásához, formálásához. A *Válaszban* megjelent *Érdemes-e?* című levelében (amely mintegy folytatása a *Tanúban* közzétett, lentebb tárgyalandó „tizen-két levél”-nek) leírtak szerint természetesen a művészetek („könyv, kép, zenedarab”) és a tárgyi kultúra összessége is része egy kor kultúrájának, ám ezek az objektívalódott je-lenségek járulékos tünetek, akcidentális érvényűek. A kultúra szubsztanciális eleme ugyanis az „egy nép véérébe és szellemébe ivódott erkölcsi és művészi szokásjog [...]”. (In: *Életmű szilánkokban*. 1. k. Bp. 1990. Magvető és Szépirodalmi. 345–346.) A *magyar rádió feladatai* című, programadó nagy tanulmányában (*Tanú*, 1934. nov. 207.) szó sze-rint ismétli ugyanezt: „a kultúra egy közösségben kialakult erkölcsi és művészi szokás-jog [...]”. Ugyanebben a *Tanú*-számban, egy másik tanulmányában újra kitér a „kul-túra” fogalom megközelítésére. Az itteni metafora az előbb látottakhoz képest némi-képpen más, ám a lényeg itt is ugyanaz: „egy-egy önálló kultúrában – írja – valójában valami külön, egyszer fellépő kristályosodási elv érvényesül.” Egy ponton viszont meg-

jelenik a fogalomhoz társítható (és természetesen: társítandó) *történeti* aspektus is, mégpedig az *idő*, a történelmi idő szerepének a fölvetése. Németh László – több más művében kifejtettekhez hasonlóan – elutasítja (vagy mondjuk inkább: megkerüli) a kultúra *fejlődéséről* szóló nézeteket; az állandó mozgás, a változás, az alakulás tényét természetesen figyelembe véve ő mindig a kultúra *haladásáról* beszél. „Minden kultúra *halad*, de a haladás tévelygés [...] lesz, ha abban, aki haladni akar, nem lappang ott egy magasabb természet, mely tulajdonképp csak önmagát licitálja ki, amikor halad.” (*Orvostörténet és szellemtudomány*. I. m. 231–231.)

Németh László „kultúra” fogalmának erőteljes antropomorf jellege ebből a most idézett részből is jól látható. Ez az antropomorf jelleg természetes velejárója a fentiekben többször is körülírt, „kultúra”-ként megjelenő és funkcionáló szellemi jelenségcsoportnak, együttesnek, mert hiszen mindig is az ember, illetőleg az embereknek egy meghatározott csoportja éli ezt a kultúrát, illetve él e kultúra szabályai szerint. Ember és kultúra végső soron tehát kölcsönös függvényei is egymásnak.

Hamvas Bélát kommentálva Németh egyetértőleg hivatkozik Spengler, de még inkább Leo Frobenius kultúrmorfológiai fejtegetéseire. (Éppen ez idő tájt, 1934 és 1936 között ismeri meg mindkét – sőt, Diltheyt is ide számítva mindhárom – német tudós filozófus fő műveit.) „E szerint – írja a Hamvassal polemizáló cikkében – a kultúrának mint az embernek, növénynek külön lelke, növésterve van: az egyént ez a lélek fogja a kultúra javakorában, s ez ereszti el, amikor hervadásnak indul. Épp ezért egy kultúra ereje: nem anyagi fejlettségétől, hanem e stílus-parancsoló megragadottságtól függ, mely letűnt afrikai kultúrákban erősebb lehet, mint a mi fehér civilizációnkban.” (*Aranykor és farkasfogak*. Tanú, 1936. I–II. 40.)

Végső soron tehát ebben az imént említett ember és kultúra között kölcsönös függésrendszerben az *egyes ember* nem meghatározó (csak a történeti értelemben, az idő folyásában létező „ember” lehet formálója a kultúrának); az egyes ember viszont a mindenkori kultúra mint „életet szabályozó elv”, mint „szellemi és erkölcsi szokásjog”, mint „külön, egyszer fellépő kristályosodási elv” által determinált egyén éli mindennapjait a mindenkori civilizáció anyagi és technikai szintjén, annak körülményei között.

*

A *Tanú* 1933. októberi számában Németh László tizenkét válaszlevelét teszi közzé. Válaszleveleket – néhány *Tanú* olvasónak. Néhánynak csupán, hiszen folyóiratának egy éves fennállása, öt megjelent száma több száz levél-reakciót is kiváltott. Ebben az összeállításában a kor (történelmi és politikai) „vezérjelenségei”-vel kapcsolatos nézeteit, a saját maga által idézőjelbe tett „világnézeti” reflexióit tárja föl. „Izgatott a feladat – írja pár hónappal később –, szerkesztői üzenetek fogalom-ábécéjén át rajzolni ki egy sokféle határharcban kialakult emberi magtartást, vagy ha jobban tetszik: világnézetet.” (*Három kortárs*. Tanú, 1934. febr. 10.)

Természetesen nem amolyan szokásos „alapozó” bevezetesként vizsgáltuk fentebb az imént meglehetősen aprólékossággal Németh László „kultúra” fogalmát; a most idézett „*emberi magatartás*” itteni egyedi, személyes, Németh László-i tartalma ugyanis szorosan érintkezik a kultúrákép „életet szabályozó elv” tartalmával (és ezt a meghatározást most már harmadszor írtuk le). Egyszersmind konzisztens módon *következik is e* „kultúra” fogalom tartalmából, annak természetéből.

A főcímünkben idézett „világnézet” kifejezés, szó – miként erre már utaltunk – Németh Lászlónál is idézőjelben szerepel, jelezvén szóban forgó levélsorozata tartal-

mát, fő témáját. Érezhetően, láthatóan nem szívesen használja e közkeletű (éppen ezért erősen publicisztikai ízű) fogalmat. Már rögtön az első levélben – ez egyébként Bányai Lászlónak szól, aki pár hónappal korábban (Szőke Pál álnéven) a *Korunkban* megjelent cikkében „az irodalom fasisztájának” nevezte Némethet – elhárítja magától a felszólítást, a feladatot, hogy „világnézeti gyökereiről” értekezzen. Nem hajlandó csatlakozni a kor szembenálló *világnézeteinek*, szellemi áramlatainak egyikéhez sem. Számára a legfontosabb azonossági pont: a *hűség*. Ebben a *világképben* (és nem világnézetben!) az író munkássága „millió apró érzeki, érzelmi, gondolati ítéletekből áll, melyeket külön, egyenként kell meghoznia, újra és újra próbára téve hűsége vakmerését. Sztérforgácso-lódik így? Sőt, csakis így lehet egységes. [...] A hamis írók épp azok, akik a hűség egy-sége helyett a szándék egységét választják.” (*Tanú*, 1933. okt. 339.) Nagyon szépen ki-rajzolódik ebből az önvallomásból is az egyik legszemélyesebb Németh László-i idea: mély hite az ember „orom természeté”-ben és megingathatatlan hűsége ahhoz az em-beri magatartáshoz, melyet a világ *teljességének* s e teljesség *sokszínűségének*, lehatárolha-tatlan *gazdagságának* és differenciáltságának a hite, a tudata motivál. Bármely, társa-dalmak vagy embercsoportok által kanonizált eszme – köznapian szólva: világnézet – elkötelezettjének lenni azt jelenti a számára, hogy ennek következtében az emberi mik-rokozmosz durván beszűkül, drasztikusan csonkul.

Erről a hitéről, erről a csak önmagához hűségéről vall a szóban forgó tizenkét le-vélben, négy „világnézetet”: a marxi szocializmust, a fasiszmust, a neoliberais baloldali-ságot, valamint a keresztényt (pontosabban: a katolikus) dogmatikát bírálva, tételeikkel és szellemiségükkel vitatkozva: s mindezt a fentebb leírt Németh László-i *világkép* ösz-szefüggéseibe helyezve. (Értelmezésünk szerint a világnézet alapvetően *befogadó* attitűd, a világkép viszont alapvetően *kivetítő*, *alkotó* szellemi és érzelmi attitűd, illetve szellemi mozgáster.)

Bóka Lászlónak válaszolva a korabeli marxista-szocialista mozgalommal szembeni távolságtartását világítja meg. „Egy mozgalmat nem az ismer igazán – írja Bókának –, aki kátéját kívülről tudja, hanem aki megérzi, hogy otthonos-e benne a lélek; benne van-e, vagy már költözöben, vagy éppen egészen elhagyta. Nos elismerem, hogy a ká-tét ti tudjátok jobban, de a lélekvándorlás megfigyelésére én alkalmasabb vagyok.” (340.) Majd hozzátézi, hogy ennek az eszmének odaadni magát annyi lett volna, mint önmagát elveszíteni.

Ellenpéldája viszont Kassák Lajos (a *Napjaink átértékelése* című cikksorozatára ref-lektálva neki is ír itt egy nyílt levelet), akinek – Kassáknak – szocializmusa „beleforrt az életébe: életregénye a magyar szocialista mozgalom hatalmas emlékszobra”. (342.) Németh László most sem, ezúttal sem az eszme, hanem az ember felől közelít a kriti-kus találkozási ponthoz: igen, Kassák esetében kivételes ez a találkozás, ő maga a meg-testesült szocialista eszme. Magatartása, világképe, *kultúrája* (mint „életet szabályozó elv”) tökéletes egységben van, őszinte emberi fedezettel, hitelességgel.

Természetesen vitatkozik is vele, ugyanis Németh László szerint a náci hatalomra jutása Németországban – 1933 őszén vagyunk – *nem taktikai* hibája volt a két munkás-pártnak, hanem magának a marxista-szocialista eszme használhatatlanságának a követ-kezménye. Mégpedig azért, mert ez az eszme a 19. században keletkezett, ez az eszme a múlt századnak a társadalmi és történelmi viszonyait tükrözi: legfőképpen annak könnyen átlátható automatizmusát. „Aki túlságos biztosan ismeri a holnapot – utal itt Németh a marxizmus káté jellegére –, könnyen lefitymálja, ami nem e felé a holnap felé történt. Ez történt a marxizmussal is. Nem ismeri eléggé a korát.” (343.)

Egy másik itteni levelében azonban hozzát teszi mindehhez, hogy nem a szocializmus bukott meg, hanem csak az a szellemi-lélektani jelenség, amivé a 19. század átöltöztette: azaz a marxizmus. „Egyre többen érezzük – vallja meg hitét *saját szocializmus-felfogása* mellett –, hogy a tudományos szocializmus nemcsak az ember alaptermészetét hívja ki; mint bírálói állították, még inkább kihívja 'orom természetét', azt a nívót, amelyre leggazdagabb pillanataiban emelkedett fel. A szocialista reménynek megint öltözködni kell. Gazdagabb hagyományba és szélesebb természetbe kell öltöznie, hogy mint humanista (vagy ha úgy tetszik, minőség) szocializmus jelenjék meg.” (347.)

E „szocialista remény” Németh Lászlónál a legtágabb horizontú „világnézet”-tel párosul (ami valójában – természetesen – világképbeli attitűd): itt is, most is szívesen beszél, az ő „kertész világnézet”-éről. Ugyanis a kertész „egyetemes életforma”, s „a gyár állammal szemben a kert-államot” állítja. Játékos-ironikus „világnézeti” egybecsúsztatással és az Internacionálét parafrazálva üzen elvtársainak a szocializmus e levelekbeli témakörét is lezárva, a következőképpen: „Bizony, kedves kertész elvtársaim itt a felsőgödi dombokon és Európa egyéb dombjain 'csak összefogni hát', s úgy visszahatunk a gazdasági alapra, hogy rózsába és vajbabbá borul a világ.” (352–353.)

Valamelyik nemzeti szocialista érzelmű olvasója a *Tanú* esszéi alapján maguk közé tartozónak aposztrofálta Németh Lászlót, amit ő megdöbbenéssel hárít el. Egyik itteni levelében a nemzeti szocializmus mintegy szociológiai jellemzését adja (vezéreszme, mániákus ragaszkodás a hatalomhoz, „frivol, stb.); egy másikban Ignóus Pál *A horogkeresztes hadjárat* című füzetét bírálva – a fasizmust mint társadalomátalakító vagy legalábbis -javító koreszmét teszi mérlegre. Megállapítja, hogy a fasizmus – annak ellenére, hogy „a század új hangulata fogalmazta meg benne magát” – „'vad' irány”, jelszavai durvák, veszedelmesek. Nem illik Európa kultúrájába. „Hitler – szögezi le Németh László – alighanem valami falusi kovács-kirurgus. Egyelőre nem látom, hogy vérmérgezést csinál-e, vagy ráhibáz a gyógyításra, de semmi esetre sem vagyok hajlandó őrajta át megítélni a sebészetet.” Németh ezúttal is szkeptikus a tekintetben, hogy a fasizmus „megnemesedhet”, hogy „szelídülni” óhajt.

Valami hasonló kisajátítási szándék, szellemi uralmi vágy, egyszersmind szellemi csonkaság is riasztja őt a magyarországi radikális liberális polgári progresszió előretörési kísérletében is. Ignóus Pálék – hangoztatja – politikájukban éppen csonkaságukat palástolják azzal, hogy az „örök baloldalt” a „helyi”, politikai baloldal javára játszószák ki. Ámde nem azzal az egyszerű matematikai „széletalkotással”, amely szerint „az összes sötétfejű emberek a jobboldalt, viszont az összes világosfejűek a baloldalt alkotják” (ez ugyanis így túlságosan naiv és megmosolyogtató, ergo: veszélytelen és ártalmatlan művelet lenne). „A hiba ott kezdődik, amikor ő [vagyis Ignóus] az így nyert jobb- és baloldalt bizonyos meglevő társadalmi és történelmi képződményekre vetíti rá.” (348–349.)

A „*Világnézet*”. (*Tizenkét levél*) című cikksorozat legszemélyesebb és legárnyaltabb részei a „hit” és a „vallás” kérdésköreit érintik. Természetesen ugyanabban a kontextusban (tehát a *kultúra* és a *világkép* fogalmi hálóinak összefüggéseiben), mint az ímént látott politikai kihívások.

A katolikus irodalomról a *Nyugatban* indult vita ösztönöz egy *Tanút* olvasó papnövendéket arra, hogy Németh László véleményét e kérdésről megtudakolja. Németh tömören kifejti, hogy szerinte Magyarországon nincs katolikus irodalom, ám a „katoli-

kus mozgalom" (íme, még fogalmi szinten is mennyire rokon hangzású ez a „tizenkét levél”), tehát a katolikus *mozgalom* létező valóság. Ez a mozgalom „az egyház örök időszerűségére hivatkozik” (eszünkbe juthat erről a fogalmazásról az „örök baloldal” korábbi megidézése), a *vallásos érzés* szorongásai viszont *változnak* az idővel. *Hit és vallásosság* tehát nem azonosak egymással. „Vallásos vagyok és 'hitetlen'” – állítja önmagáról Németh László. S még két itteni levelében tér vissza állítása érdemi kifejtéséhez. „Úgy éltem, ahogy a természet parancsolta, de azt tartottam igaznak, amit az eszem igaznak talált” – írja a sorrendben előbbi levelében egy „tisztelendő úr”-nak. (345.) Ám a *vallásos érzés* nem az igazság tudata, hanem a *felelősség* érzése. A lelkiismeret túlmutat a racionális társadalmi kötelekeken. A Németh László-i vallásosság is transzcendens jelenség (ez a problémakör jól ismert már az *Emberi színjáték*ből, Németh első regényéből is), és ez a vallásosság feltétlenül egyetemes. Transzcendens tehát és egyetemes. A vallásos érzés Németh László felfogása szerint nem a kereszténységgel született, s főként nem azonos valamely egyházhoz tartozás érzésével. „A hit olyan – fogalmaz e helyütt is metaforával –, mint az Einstein-elméletben a választott koordinárendszer, a szemléltető nézőpontjából, 'világéneki helyétől' függ; míg a vallásos érzés 'invariáns', kibírja a nézőpontcserét.” (347.) A sok száz éves kereszténység dogmává merevedett. Miként jóval később, egyszermind jóval rövidebb idő alatt a „marxista anyaszentegyház” tanítása is. Miként a tételes jobb s a tételes bal is. „Kultúránk erőpróbája lesz – szögezi le újfent –: hogy jobb- és baloldalt elsöpörve, pártot tud-e ütni a teljesség mellett a csonkák közt.” (350.)

Európában – fejtegeti a Gál Istvánnak üzenő levelében, egyúttal visszakanyarodva felfokozott hitéhez a kultúra szellemi erejében – sem a fasizmus, sem a bolsevizmus (azaz a marxi szocializmus) nem hozhat tartós megoldást. S „ha mi kitarunk e föld múltja és igényei mellett, a tarkaság 'betegsége' és a tarkaság kultúrája mellett, a Nyugat érő forradalma minket igazol, s hű közép-európaiak Európához is hívek leszünk önmaga felülmúlásában!” (351.)

S hogyan is szegődhet, mivel is kötődhet az egyes ember, az egyéni vállalkozás és vállalat az európai kultúrában rejltó tényleges lehetőségek „kilicítálásához”? A szellem embere mindenekelőtt hűségével – önmagához. S ugyancsak hűségével alkotásaihoz, műveihez. „Ön persze nevetségesnek és meddőnek tartja az ilyenféle 'magányos heroizmust'. Csak a különnc hű árkon-bokron át magához” – fogalmazza meg ismeretlen olvasója föltehető ellenvetéseit a tizenkettedik levél utolsó bekezdésében Németh László. Majd így folytatja, illetve fejezi be levélsorozatát: „Lehet. Csakhogy némely különnc, mint tengerszem a tengerrel, az örök emberivel kommunikál. Egy sikerült különnc: példakép, s olykor egy-egy torz különncben is a félbemaradt eszményt kell megsíratnunk.” (353.)